

DRÖMMARNA OCH DEN KALLA TANKEN

Om *Aniara*

Ett viktigt motiv i *Aniara* är drömmarnas död under den kalla tankens rymd. Det ligger i sakens natur att dessa drömmarnas livsvärden kan definieras bara ungefärligt. Ord som aning, stämning, längtan, dröm och hopp ger en antydning om innebörden. Den objektiva verklighet som vetenskapen kan komma åt är drömmarnas motsats och fiende. Den kalla tanken genomskådar deras irrealitet och dödar dem därmed. Drömmens livsvärden tillhör livet och betingar livet så som jordens atmosfär är livets dräkt och betingelse. Atmosfären låter oss se himlen som ett blått valv i stället för ett svart hål. Den visar oss solnedgångens prakt och hoppets regnbåge. Den kalla tanken säger oss att sådant inte är objektiv verklighet utan bara optisk villa. Kring *Aniara* välver sig ingen barmhärtig atmosfär. Resenärerna söker skapa en bildplafond av strålar kring rymdskeppet. Men bara för en tid kan de utestänga åsynen av rymden, klar och kall som tanken själv.

Aniara jämföres någon gång med ett jordiskt skepp. Bilden är grymt ironisk. Framför *Aniara* ligger ingen horisont med nya möjligheter. *Aniara* går med last av förgängelse, med tidens elfenben, i ett stelnat och livlöst hav. Nu blir det nödvändigt att vårda drömmens bilder från Doris dalar. Men är det möjligt i längden? För den klarsynte brinner drömmen snabbast ut och slocknar. Isagels ögon fylls av en hungereld som längtar efter bränsle till själens ljus. Svårmod och vemod är värdesinnen – ja, men inte i *Aniara*. Där är tårarna ”känslolösa vatten”, ett regn utan mull. Sorgen kan vara tecken på ånger, förebud om bättring, men här är brottet irreparabelt och ångern ofruktbar. Med tårarna kan följa tröst och hopp, dessa livsfrämjande illusioner, men inga illusioner överlever tankens klara rymd.

Aniaras resenärer kan inte själva hålla sina drömmar vid makt,. Bara miman kan ersätta det som felas. Först när hon brutit samman är allt hopp ute. Förkrossad av det ofattbara faller varje dröm till föga, fantasin dör ut.

Rymden är med en glaspärlas genomskinlighet en bild av klarsynen, alla drömmars fiende. Klarsynen duger bara till att ”arma ut vad hjärtat sammanspart av dröm att leva på i onda kalla år”. Även Makten, Chefone, är drömmens fiende. När Miman dör fröjdar han sig i hemlighet. Klarsynen och Makten är i förbund.

Man avfärdar sagan och ser bara kvinnan som naken.
Vem avfärdar samtidigt Berget, vem avskedar Draken?

Den klarsyntes enda barmhärtighet är att behålla sin klarsyn för sig själv. Vad tjänar det till att bryta den förtrollning som är den aningslöses rikedom? Mimaroben låter den naiva Daisy Doody förbli i sin lyckliga ovetenhet.

När drömmarna bränns ut uppstår ett vakuum som måste fyllas. Nu blomstrar efemära religioner och tankeskolor. Man letar nervöst i Tankens kartotek efter något att koka ihop för att uppta hjärnan någon kort säsong. Könskulten rasar, grym mot sina utövare och förnedrande för den sanna åtråns majestät.

Med drömmarnas död sammanhänger ett annat viktigt tema. Det är utvecklingen mot total klarsyn, total insikt om den egna skuldbördan och om situationens hopplöshet. Det är en

utveckling som erinrar om gången av ett antikt drama. Erinnyerna, Xinombras hämndgudinnor, hetsar resenärerna mot den slutliga insikten. Klarsynen drabbar först ”förskeppet”, intelligentian, sedan de naiva emigranterna. De förut så lugna piloterna ser plötsligt ner från skräckens brant. De förstår tidigt, som vår tids skrämde kärnfysiker, vart resan är på väg. Förste astroloben bryter samman i vansinne inför de naivas meningslösa förväntan. De naiva förkroppsligas av emigrantparet i utsiktsrummet. De tror i det längsta på lycklig framkomst, trots de klarsyntas rymdkalla ironi. Kanske hör ett stänk av gammaldags utvecklingsoptimism till deras utrustning. De studerar med trosviss iver ”Himmelens prospekt”.

Med kvinnogestalterna Daisy Doody och Isagel har skalden ställt aningslöshet och klarsyn mot varandra. Daisy vaknar aldrig till insikt. När alla illusioner till slut måste brista förunnas hon en barmhärtig död. Isagel är den som tidigast förstår. I början av resan kan mimaroben ännu finna glömska hos Daisy. När klarsynen tränger sig på blir Isagel alltmer den dominerande kvinnogestalten.

Kall, hård och genomskinlig står rymden kring Aniara. Det är inte bara dess livsfientlighet som skrämmer resenärerna. Rymden är förebråelse, en påminnelse om människans egen sinnesart.

Ty rymdens grymhet övergår ej människans.
Nej, människans hårdhet tävlar mer än väl.

Längre fram i den citerade sången talas om en ”stenrymd” kring människans själ, och i en annan sammanställes ”rymdens öknar” och ”andens tomhet”. Rymden jämföres genomgående med glas och kristall. Människans teknik kallas glashård, hennes vishet är en hård ädelsten, som skjutes in i Xinombra för att döda. Fängelser av glas hör till människoandens mest raffinerade uppfinningar. Rymden blir en erinran om den sinnesart som sprängde Xinombra och svek Doris. Aniaras resenärer söker undgå den hemska påminnelsen. De arrangerar speglar för att trolla fram vilsamma skenbilder. Spegeln är inte genomskinlig som kristallen, och med dess hjälp kan man skapa illusioner. Till dem som roar sig i speglarnas sal hör givetvis också Daisy Doody, den muntra och ovetande. Illusionen överlever emellertid inte en brutal kontakt med verkligheten. Spegelarna förstörs vid en kollision med ett kosmiskt sandmoln, och många skärs till döds på glasskärvorna. Daisy Doody är en av dem. Hon behöver inte överleva skenvärldens sammanbrott.

Rymden är ju också en bild av obarmhärtig klarsyn. Resenärerna söker skapa en konstlad atmosfär runt Aniara med hjälp av bildstrålar. Men inget hjälper. Inte ens Aniaras väggar och tak kan utestänga deras klarsyn. Rymskeppet som en ”jättekista av kristall”, en ”sorgeklocka gjord av glas”. De döda ser förfrusna och med ”glasklar blick” mot destinationen Lyran. Förfrysningdöd och total insikt sammanfaller.

Aniaras mänsklighet är hårt belastad med skuld och brott. Det mest oerhörda är på något vis övergreppen mot själva materien. Det står nu i människans makt att göra själva planeten illa. Naturen dör av fototurben. Jorden förgiftas och havets djurvärld dör ut. Inför människans skändlighet blir de döda tingen som kännande varelser: själva stenarna gråter av sorg.

Av materien har människan byggt sitt välde. Hennes stoltaste skapelse är miman, som ju trots allt är ett ting, inte ett levande väsen. När människan spränger Dorisburg och skändar själva materien känner miman sorg och samhörighet med sin egen art. ”Hon hade rörts av

dessa stenars kval.” Efter denna förbrytelse kan hon inte längre tjäna de skyldiga. ”Nu ville hon i tingets namn ha frid.” Men materien tar sin hämnd. När resenärerna byggt sin skenvärld av speglar ingriper den i form av ett moln av kosmisk sand. I sammanstötningen krossas speglarna, och hopplösheten kan inte längre hållas borta. Först när resenärerna nått en avgrund av bitter insikt är tiden mogen för försoning. Den gåtfulla sång 96 måste förklaras med anknytning till förbrytelsen mot materien.

Jag gick till Mimas grav och låg som fallen
försänkt i bön, till vilken gud vet ingen.
Jag bad förtvivlad i den kalla hallen
om ett mirakel ur de döda tingen.

Och då, fast inga yttre tecken märktes
jag hörde tingen tigande förkunna
ett djupt mysterium som tyst förstärktes
av mimagravens ljus, de snart förbrunna.

Till vem ber mimaroben där han ligger framför miman, den högst organiserade produkten av materien? Varför ber han om ett mirakel ”ur de döda tingen”? Vad är det för svar han får ur tingen? Hans bön måste vara riktad till materien, en bön om förlåtelse och om hjälp. Han blir också bönhörd. Svaret han hör är löftet om utslöcknande i Nirvana. Löftet bekräftas av bilden av de snart utbrunna ljusen.

För Aniaras folk finns inget paradiset. Det barmhärtiga hinsideshoppet hör till de livsvärden som ej kan leva bortom jorden atmosfär. Några förunnas dock ett bättre slut än Nirvana. Det skuldlösa barnet sover sig i rymden hän mot dagars dag. Isagel räddas till den rena tankens himmel. För de övriga återstår utslöckandet.

Vid mimans gravplats stupade i ring
till skuldfri mull förvandlade vi låg
förlossade från bittra stjärnors sting.
Och genom alla drog Nirvanas våg.

De dör på den plats där materien varkunnade sig och hörde deras bön. De har undfått tingens förlåtelse och är skuldfria. De är också befriade från samvetsaggen, ty rymdens stjärnor och dess ständiga förebråelse är nu borta. Slocknade som de snart förbrunna ljusen på mimans grav somnar de in i en barmhärtig förintelses natt.

Men ännu i femton tusen år drar Aniara mot stjärnbilden Lyran, i vars tecken den väldiga resan företagits. Hermes, mytens civilisationsgud, var lyrans skapare. Av ett sköldpaddsskal förfärdigade han människans första musikinstrument, mimans föregångare. Denna första landvinning är dock fläckad av ett brott; den skapas för att blidka Apollon för stölden av hans heliga boskap. Hermes var språkets upphovsman, och de listiga uppfinningarnas gud. I alexandrisk tid växte han samman med Thot och ansågs som skrivkonstens och vetenskapernas uppfinnare. Framför Aniara, med samma kurs, ilar Spjutet, denna bild av människans uråldriga destruktionsdrift. Aniara och Spjutet håller aldrig samma takt. Alltid skall Spjutet dra ifrån Aniara och leda rymdskeppet mot förintelsen. Våldiga rymder besegrar människan i sin faustiska strävan, men Spjutet hinner hon aldrig ifatt och förbi.